

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ИСТОРИЈСКОГ ДРУШТВА НРЦГ

Година XVI

Титоград, 1963.

Књ. XX, св. 1

Проф. ПАВЛЕ ФРАЊКОВИЋ

УЛОГА ПЕТЕ КОЛОНЕ У АПРИЛСКОМ СЛОМУ „КРАЉЕВСКЕ“ МОРНАРИЦЕ НА ПОДРУЧЈУ БОКЕ КОТОРСКЕ 1941. ГОДИНЕ

Издајство и петоколонаштво за вријеме бивше Југославије, а нарочито у вријеме све веће опасности од ратне агресије фашизма, ухватило је дубоке коријене и у највишим врховима војних установа. Од њега није био ослобођен ниједан дио највишег командног кадра „краљевске“ морнарице.

Капитулација, а тиме и потпуни државни и војнички слом у априлу 1941. године, као и њихове последице — с обзиром на фашистичку окупацију — такви су догађаји, који најувјерљивије, најконкретније доказују разорну улогу пете колоне унутар једног дијела командног кадра „краљевске“ морнарице.

Захваљујући сачуваној изворној документацији у личним извјештајима бивших командних официра те морнарице, слједеће странице ове историје управо су и посвећене издајничком и петоколонашком раду у бившој „краљевској“ морнарици, а слједствено томе и потпунијем историјском освјетљавању узрока и последица брзе и срамне пропасти те морнарице, капитулацији, окупацији наше јадранске обале и пропасти флоте.

*

1.

Од маја 1940. године измјењивало се на бродовима ескадре на подручју Бокe Которске стање припреме и спреме. Већ годину дана прије почетка априлског рата била је, дакле, већина ратних јединица „спремна за ратне акције“ и живјела је у очекивању рата.

Међутим, поступци команде, тада још Штаба морнарице у Земуну,¹ и саме команде ескадре често су доказивали потпуно несхваћање улоге појединих типова јединица у цјелокупном дјеловању флоте. Осим тога, пред сам рат услиједили су убрзани премјештаји команданата појединих бродова, затим официра, стручног особља, подофицира итд. Ове чињенице се могу боље уочити само на неким од низа примјера.

„У децембру 1940. искрцан је са брода „Загреб“ први стројарски официр, а на његово мјесто укрцан је официр који до тада није имао прилике служити на јединици истог или сличног типа, т. ј. са великим турбинским уређајем, а код сталне посаде било је од јануара 1941. до почетка рата око 15 измјена појединих подофицира стројарске струке, а међу овима први турбиновођа и други котловођа.“²

„6. марта 1941. предао сам дужност команданта „Дубровника“, кап. бој. брода г. Шашкијевићу те сам примио дужност помоћника команданта Боке Которске у Херцеговном гдје сам остао све до 27. III 1941, када сам истог дана примио по ратном распореду команду брода „Загреб“ од капетана бој. брода г. Андољшека.“³

„У те дане⁴ био сам укрцан на броду „Далмација“ као други артиљеријски официр. Овдје треба истаћи неправилности у погледу мобилизацијских припрема. Одмах послѣје 27. марта дошао је према ратном распореду нови командант на брод, један бродски официр, који је био хидроавијатичар на стажу, а ја сам био одређен на разарач „Загреб“. Према томе уочи самог рата мијењао се командант брода и одлазила су односно долазила два официра, умјесто да се задрже на броду, јер су познавала брод.“⁵

Премда је било потребно да посаде појединих бродова, посебно најбољих и најважнијих ратних јединица као што су били модерни разарачи⁶ морнарице бивше Југославије, буду кроз низ година исте и да се према потреби сасвим неосјетљиво измјењују, уколико се за то указивала оправдана потреба, да би се код тог измјењивања ишло у ствари на побољшање састава посаде, њеног командног састава, а не обратно, њеном командном и стручном слабљењу, — радило се сасвим обратно. Сам априлски рат 1941.

¹ По мобилизацијском плану Штаб морнарице био је уочи априлског рата подијељен у два дијела: „оперативни“, који се звао Команда морнарице, и „административни“, који се звао Одјељење за морнарицу. Команда морнарице била је директно потчињена Врховној команди, а Одјељење за морнарицу министру војске и морнарице.

Архив Музеја револуције народа Хрватске, Загреб (у даљем тексту АР—МРHX, Загреб), док. бр. 1—2.

² АР—МРHX Загреб, док. бр. 59—3.

³ АР—МРHX Загреб, док. бр. 27—4.

⁴ Непосредно пред почетак априлског рата 1941. године.

⁵ Сафонов Никола, капетан фрегате, данас у ЈРМ, у свом извјештају о догађајима 1941. године, који је аутору ове радње ставио на кориштење.

⁶ Разарачи: „Загреб“, „Београд“, „Дубровник“, „Љубљана“ (онеспособљен усљед хаварије и потонућа у Шибенику пред априлски рат).

године и догађаји везани за катастрофални слом краљевске морнарице, као и неки од низа конкретних примјера овдје наведени, то су најбоље показали.

На школовање момчади трошило се врло мало. На бродовима је владала извјесна нервоза. Људство се осјећало несигурно. Све је то била поведица честих наређења за извођење разних вјежби и мјера опреза. Те су вјежбе постизале сасвим сулротан, нежељени резултат. Умјесто осјећаја борбене способности људства и његових јединица, расло је опће неповјерење, сумња у дио командног састава бродова, осјећај помањкања ратне спреме и потребних техничких средстава. Сви ти елементи развијали су код људства морнарице страх пред ратним догађајима, док су од стране команданата јединица ратне флоте те чињенице прикриване, криво објашњаване и сл.

Бока Которска и Шибеник биле су најглавније ратне луке Јадрана. У њима је био концентрисан највећи борбени састав јединица краљевске морнарице бивше Југославије. Током зиме 1940/1941. и у вријеме почетка априлског рата све јединице ратне морнарице способне за борбу биле су према изворним документима⁷ подијељене у сљедеће саставе:

I, II и III торпедна дивизија.

Овим основним ратним формацијама ратних бродова флоте треба још додати:

а) командни брод ескадре;

б) подморничку флотилу са матичним бродовима;

ц) миноносце и минополагаче;

д) матични брод за хидроавионе „Змај“ и танк-брод „Перун“ и низ мањих ратних јединица за локалну одбрану и трен.

Или још детаљније:

У Боки Которској — према самом извору⁸ — стање флоте било је сљедеће:

„заповједнички брод „Далмација“;

„И торпедна дивизија („Дубровник“, „Загреб“, „Београд“ и „Љубљана“);⁹

„подморничка флотила (4 подморнице и 2 матична брода).¹⁰

„Осим горе наведених бродова налазили су се у Боки Которској: 2 миноносца,¹¹ 3 минополагача, затим једна, а касније

⁷ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

⁸ Ibidem.

⁹ Разарач „Љубљана“ био је на поправци у Арсеналу, након што је последије потапања у Шибенику био извађен и за читаво вријеме априлског рата није уопће био оспособљен да уђе у борбени састав I торпедне дивизије.

¹⁰ Поименично то су биле подморнице: „Храбри“, „Небојша“, „Осветник“ и „Смели“.

Од матичних бродова за подморнице „Хвар“ и „Ситница“.

¹¹ Миноносци „Јастреб“ и „Галеб“.

двје моторне торпиларке,¹² те друге мање јединице. . .".¹³ Напомињемо да нас извори упућују на низ значајних детаља о распореду командног кадра и појединих ратних јединица и на осталом јадранском подручју. Те податке свакако вриједи истаћи, јер они употпуњују читаву историјску материју око догађаја везаних за улогу краљевске морнарице у априлском рату на овом дијелу нашег јадранског подручја, а тиме уједно комплетирају и историјску цјеловитост закључака и оцјену априлског рата на нашем јадранском подручју и улогу краљевске морнарице у том рату.¹⁴

2.

Јединице краљевске морнарице дислоциране на подручју Боке Которске априлски рат 1941. године није затекао неспремне. То је тим потребније истаћи што је команда ескадре дан рани-

¹² Моторне торпиларке „Кајмакчалан“ и „Дурмитор“ једини су бродови, уз подморницу „Небојша“ који су са својим посадама успјели да исплове из Боке Которске, пробију се кроз Отранто и придруже савезничкој средоземној флоти, те су тако избјегли заробљавање од стране фашистичких окупатора.

¹³ АР—МРHX Загреб, док. бр. 24—11.

У изворима се спомиње и „Бели орао“, који је касније, непосредно прије капитулације, постао командни брод ескадре.

¹⁴ Детаљнијим истраживањем изворне материје установљено је употребљавањем података код Младена Икице, капетана бојног брода, у радњи: Ратна морнарица бивше Југославије у рату 1941. године, Морнарички гласник, Сплит, број 6, 1952, стр. 552, у „прегледу 1“, да цитирани преглед има извјесних непотпуности, па је те непотпуности потребно овдје изворима исправити.

1) — код М. Икице стоји да је командант II торпедне дивизије у Шибенику (упореди у посебној радњи о улози пете колоне на том подручју) био капетан корвете Никола Косовић. Треба исправити утолико што је командант био капетан бојног брода Иво Керн.

Упореди: АР—МРHX Загреб, док. бр. 88/тај—2.

2) — Као командант „Т6“ наводи се по извору капетан корвете Станко Цвирн, а као командант „Лабуда“, код М. Икице, наводи се Адолф Цвирн. Нејасно је да ли је то случајна омашка или се заиста ради о двије особе, уз напомену да М. Икица за команданта „Лабуда“ нема података.

Упореди: АР—МРHX Загреб, док. бр. 91—2.

3) — Командант „Галеба“ био је капетан фрегате Zdenko pl. Hellenbach, који је одиграо значајну издајничку и петоколонашку улогу у слому краљевске морнарице на подручју Боке Которске, а не капетан бојног брода Јулије Сакс.

Упореди: АР—МРHX Загреб, док. бр. 3307—6.

4) — Командант „Јастреба“ био је Зденко Папеж, капетан бојног брода, а не капетан корвете Бранко Милиновић.

Упореди: АР—МРHX Загреб, док. бр. 426/тај—5.

5) — У прегледу код М. Икице нису споменути бродови „Спасилац“, који је био већ 6.IV 1941. бомбардиран на везу у Сплиту и онеспособљен за даље акције. Такође нема ни „Змаја“, командант петоколонаш и усташа Лео Зассарија, дислокација Шибеник, као ни танк-брода „Перун“, командант капетан бојног брода Јосип Петрарка, дислокација Шибеник, а затим Бока Которска.

Упореди: АР—МРHX Загреб, док. бр. 86—1, 2—14 и 67—4.

је, 5. априла 1941. године, на темељу примљене шифриране брзојавке Команде морнарице из Земуна да „... предстоји напад Немачке на Југославију“,¹⁵ наредила свим јединицама да буду спремне за сваку евентуалност у строгој приправности.

Но и поред чињенице да су догађаји конкретно указивали на неминовни настап скорих ратних заплета, међу највећим бројем командног састава ескадре на подручју Боке Которске владало је опће „... увјерење да је то ипак само маневар енглеског посланика,¹⁶ који има сврху подизања ратног расположења. Упркос тога све је било припремљено и на својим мјестима већ прије свитања.¹⁷ Бродови су остали и даље у својим везовима.“¹⁸

Ратни бродови дислоцирани на подручју Боке Которске били су уочи самог почетка априлског рата, 6. априла 1941. године, овако распоређени:

Командни брод ескадре „Далмација“ био је везан уз гаг у самом Котору и већ 5. априла 1941. године било је издато наређење за приправност. Када је 6. априла са осматрачких станица Мљет, Шипан и Срђ (Дубровник) преко централе Клинци у Боки Которској јављено да се Боки Которској из правца Мљета и Бара приближава знатан број непријатељских авиона, који су се над Котором појавили на висини од око 5.000 м, издато је наређење да „Далмација“ исплови из Котора и сачека развој догађаја. У вријеме првих налета непријатељских авиона, а посебно између 0700 и 0900 сати, брод се већ налазио између Пераста и Прчања. Дакле, некако на средини отворене површине Которског залива.¹⁹

Разарачи „Дубровник“, „Загреб“ и „Београд“ прије почетка напада непријатељских авиона на Боку Которску налазили су се исто тако у Которском заливу. „Дубровник“ је био усидрен у заливу према Котору, док су „Загреб“ и „Београд“ били везани у четворовезу у Доброти.²⁰

Матични брод за подморнице „Хвар“²¹ за вријеме читавог априлског рата остао је непомично везан уз моло у Котору у четворовезу сасвим до тзв. „Гурдића“,²² док су подморнице „Храбри“ „Небојша“, „Осветник“ и „Смели“ на знак узбуне добиле налог да зароне на дно у заливу, гдје су остајале зароњене гото-

¹⁵ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 95—7.

¹⁶ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 20/41—5 дословце наводи: „... да је дан прије, тј. 5.IV 1941, енглески поморски изасланик показао заповједнику морнарице брзојав Intelligence Serviceа, по којем ће Нјемци 6.IV 1941. извршити масовни напад из зрака на Београд и тиме започети непријатељства.

¹⁷ У 0400 сати 6.IV 1941. године.

¹⁸ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 95—7.

¹⁹ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

²⁰ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 60—7.

²¹ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 81—1.

²² Ibidem, уз напомену да М. Икица, ц. р. стр. 552, наводи уз „Хвар“ и „Ситницу“, али у изворима овај се податак нигдје не спомиње.

во читаво вријеме рата,²³ односно сваког дана до сумрака, када би изрођавале и у току ноћи остајале на површини.²⁴

Миноносци „Јастреб“ и „Галеб“ били су пред сам напад 6. априла везани на плутаче у Кумбору, а одмах након налета непријатељских авиона испловили су из угроженог подручја према Обостнику и Кобили.²⁵ У Ђеновићу се налазио школски брод „Јадран“, који је у Боку Которску стигао из Шибеника непосредно након догађаја од 27. марта 1941. године. У Тивту је према мобилизацијским прописима извршио распреду свег материјала непотребног за рат. Након тога промијенио је своје боравиште и испловио из Тивта у своје мобилизацијско мјесто — Ђеновић. Овдје је стављен на располагање Команди подводног оружја са задатком „... да по потреби унутар граница Боке Которске преважа трупе, до чега уопће није дошло за вријеме читавог априлског рата, него је брод остао усидрен читаво то вријеме испред Ђеновића.“²⁶

Са првим налетом непријатељских авиона, 6. IV 1941. године, отпочео је априлски рат и за бившу краљевску морнарицу. Прелетјевши из правца Ловћена Которски залив, гдје се налазио најјачи састав ратних јединица, прве непријатељске бомбе почеле су падати на Тиват око 0700 сати. Намјера је била да се уништи Арсенал. Други вал био је усмјерен на жељезничку станицу Зеленика. Ово прво бомбардирање није нанијело неке веће штете и разарања, „... јер су бачене бомбе углавном падале у море и на мјеста гдје није било никаквих објеката. Једино путнички брод „Авала“, који се у моменту зрачног напада налазио у Тивту на молу, добио је од парчади бомби лакша оштећења.“²⁷ На пристаништу у Зеленици потопљен је један тендер морнарице, један мањи брод је оштећен, а било је мртвих и рањених.²⁸

И поред тога што овај први непријатељски напад није био већих размјера, треба истаћи да је његов „... морални учинак био доста велик, те је у многоме утицао на рад у Арсеналу, особито због тога, што на подручју Арсенала и Главног морнаричког складишта није било тако рећи никаквих солиднијих склоништа. Једино боље склониште, за незнатан број људи, било је у самом Арсеналу, које је остало још из времена Аустроугарске. Због тих околности веома је било тешко држати на окупу радништво, а особито у оним објектима који су били на изложенијим мјестима. Овакав случај био је и са Главним морнаричким складиштем, које је по својем склопу зграда било јасно видљиво из зрака, те је ради тога на знак узбуне, било тешко држати на окупу радништво и морнаре у пекарницама. То је на сам рад и изра-

²³ АР—МРHX Загреб, док. бр. 98—2.

²⁴ Ibidem,

²⁵ АР—МРHX Загреб, док. бр. 426/тај—5 и док. бр. 3307—6.

²⁶ АР—МРHX Загреб, док. бр. 32—2.

²⁷ АР—МРHX Загреб, док. бр. 95—7.

²⁸ АР—МРHX Загреб, док. бр. 3307—6.

ду круха дјеловало веома неповољно. Како је бројчано стање људи на раду у Арсеналу и Главном морнаричком складишту износило око 10.000, то се наведених околности код узбуна, које су трајале кроз читав дан, наилазило на изванредне тешкоће у изради круха. Ако се к томе још придода да је већ првог дана била бомбама погођена електрична централа, као и водовод, те да због тога електричне гњеталице за тијесто нису могле бити употребљаване, ниги се из водовода могла добити потребна количина воде, даде се из свега овога закључити, како је несувремено било спроведено цјелокупно устројство снабдјевања у Боки Которској.²⁹

Другим ријечима, први непријатељски напад авионима на подручје Боке Которске првог дана није био усмјерен на јединице ратне флоте. Он је своје нападе концентрисао у својим поновљеним нападима на Арсенал у Тивту и остала најзначајнија војна и морнаричка постројења. Јасно, с очитом намјером да их потпуно онеспособи, знајући њихову важност за тадашњу краљевску морнарицу. Већ поновљени напади у току 6. априла показали су да је ефекат тих напада био очит. Не само у погледу постигнутих разарања, већ и чињеницом да је ово бомбардирање у току цијелог дана унијело велики метеж међу цјелокупно људство Арсенала и осталих морнаричких постројења и установа. Због тога је запела редовна исхрана људства. Било је отежано допремање круха и меса. Радници су се разбјежали по околним брдима и готово се већи дио њих уопће више није враћао на посао, иако су услиједили знакови о престанку напада. Дисциплина је потпуно попустила. „... тим више, што је престало и редовито снабдјевање са храном. Почетком напада престале су радити редовне кухиње у логору, а у брдима, куда се људство разбјежало, нису биле припремљене помоћне кухиње. Исто тако радници, који су као такви били резервисти морнарице и од ње требали бити храњени, нису имали своју кухињу на таквим заштићеним мјестима ван Арсенала, гдје би она барем донекле могла радити и бити заштићена од нападаја из зрака. И извјестан број официра, активних и резервних, изгубио је присутност духа, те су се исти панично повукли у брда. Тендери и прописна превозна средства на води према прописима код зрачних нападаја имала су се распршити по цијелом Тиватском заливу, а преко ноћи остати везана у разним малим дислоцираним везовима вањских и унутрашњих дијелова Боке Которске. Нека од њих након прве узбуне и првог напада на Боку Которску и Арсенал у Тивту никада се више нису враћала на своје мјесто у самом Арсеналу, где их се је стално требало.“³⁰

У сваком случају ове конкретне чињенице захтијевају од историчара да уђу у свестранију анализу узрока оваквом стању

²⁹ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 68, Б—9.

³⁰ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 68—9.

ствари. Или, другим ријечима, да би се могло објаснити стање до којег је дошло првога дана априлског рата на подручју Боке Которске и које је већ првога дана рата и непријатељског напада указивало на неминовни слом краљевске морнарице, потребно је објаснити низом конкретних примјера и чињеница догађаје који су настали као последица катастрофи претходили.

3.

Поморски арсенал у Тивту био је устројен као средишна морнаричка установа са специјалним задацима. Наиме, да врши целокупно снабдијевање бивше југословенске морнарице материјалним, техничким и свим другим средствима потребних морнарици у миру и рату. Арсенал је истовремено био главна радионица за поправак и преграђивање ратних јединица и уопће пловних објеката краљевске морнарице. Али истовремено треба истаћи да је Арсенал по свом опсегу, техничким постројењима и радионицама био у стању да удовољи мирнодопским захтјевима тадашње краљевске морнарице, али не и захтјевима и потребама које је од те морнарице захтијевала ситуација настала априлским ратом.³¹

Фашистичка ратна агресија, која је већ угрожавала границе бивше Југославије, а тиме и пријетила слободи нашег јадранског подручја, као да ничим није забрињавала одговорне морнаричке и друге врховне војне кругове. На те чињенице упозоравају и сами извори. Јер, „... иако су политички догађаји задњих година очито показивали, да се иде неминовно усусрет великом европском, ако не и свјетском рату, није било у довољној мјери мишљено на стварање залиха у многим материјалима за које се знало да ће доскоро нестати са европског тржишта, а још више са домаћег тржишта. Залихе погонског горива, одора, хране, па и многобројног техничког материјала врло важног за морнарицу биле су недовољне ма и за рат који не би дуго трајао. Овакво стање било је сасвим познато и много коментарирано, но, из непознатих разлога... ствар није никада узета у озбиљно разматрање. Тек након што је 1939. године почео европски рат, почело се помишљати на извјесне ратне припреме. Тада су, међутим, наступиле толике друге потребе, а и материјал се могао теже добити, да се раније пропуштено више није могло надокнадити...“³²

Иако је било потпуно јасно да ће Арсенал као јединствена морнаричка установа овакве врсте у бившој Југославији бити предмет честих и озбиљних настојања непријатеља да уништи постројења Арсенала већ у првим сатима и данима рата „... ништа није било подузето да се Арсенал припреми за рад и дјеловање под таквим изузетним приликама...“³³

Извори указују да од многобројних недостатака треба истаћи следеће:

³¹ AP—MPHX Загреб, док. бр. 68—9.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

а) Није било заклона од зрачних напада. Неки сасвим незнатни и потпуно несигурни заклони дуж арсеналског зида и у близини логора били су изграђени сасвим површно, на брзину, пред сам почетак априлског рата. Под претпоставком да би Арсенал морао за вријеме рата заиста технички радити на поправци ратних јединица флоте, које би се налазиле на везовима или у доковима, радништву нису били осигурани у близини довољно пространи ни сигурни заклони.

б) Никаква средства нису била предвиђена да се машине радилице или други потребни и прецизни стројеви могу склонити у случају потребе на друго сигурније мјесто, односно у случају да би главна радионица била знатније оштећена приликом зрачног напада.

ц) Ништа није било предвиђено за евакуацију момчади и радника ван круга Арсенала и логора уопће; нити су за такве случајеве биле предвиђене кухиње и пекарске пећи. Исто тако није било предвиђено ни евентуално пресељавање важних уреда ван круга Арсенала, нити је постојао материјал и справе за полагање привремених телефонских линија за везу између овако дислоцираних уреда и постројења.

д) Једна груба грешка учињена је у разводу електричне енергије. Наиме, постојале су двије електричне средишњице, стара и нова. Али развод електричне енергије био је тако изведен да је струја из нове средишњице (централне) ишла на разводну плочу старе средишњице, а тек одавде у потрошачку мрежу. Било је већ унапријед јасно да ако буде оштећена ова стара средишњица, тиме ће бити избачена из употребе и нова средишњица.³⁴

Иако узроке оваквог стања не треба проматрати само унутар оквира, живота и рада краљевске морнарице, него из аспекта читавог развитка бивше југословенске државе и њене протународне политике и владавине, логично је да такво стање није могло мимоићи ни краљевску морнарицу.

„Умјесто стварања морнарице као компактне цјелине са заједничким схватањима, са односним савременим борбеним средствима, са уиграним и борбено расположеним посадама, морнарица је кржљала са мјешавином оружја, изнутра раздирана интригама, протекцијама и корупцијом. Кориштење и држање у „приправности“ морнарице при сваком покушају или страху од покушаја напредних народних маса, створило је од ње оружје, у првом реду, за одбрану интереса владајуће класе. Разумљиво је да је рат 1941. изненадио и морнарицу и затекао је политички и војнички неспремну да није могло бити говора о неким смишљеним, раније припремљеним акцијама, већ је само могло бити покушаја појединача у морнарици. То се, у ствари, и догодило. Могло се очекивати, а то се заправо и догодило, да ће у вријеме таквог искушења, као што је био април 1941, добар дио старог

³⁴ Ibidem.

официрског кадра, који је привремено напустио пропалу царевину, осјетити могућност неког повратка на старо (а што му је усташка пропаганда и проповједала и обећавала) и да ће за собом повући један дио младог кадра, који је успио у том духу одгојити. Повезани међусобно ранијом издајом или издавши земљу у њеним најтежим тренуцима, извјестан број официра пожurio се, чак и прије званично објављене капитулације, да се пријави у усташку морнарицу и да одатле јавно објави своју ранију припадност усташком покрету; у ствари: да званично докаже своју издају. То значи, да је у тој, и онако ослабљеној морнарици бивше Југославије, дјеловала још много раније прије рата, издајничка организација у једном дијелу вишег официрског кадра. Међу осталим видним доказима смишљене издаје, довољно је истаћи да су, на пр., ратни распореди појединих официра, углавном команданта, који су већ били стекли искуства, по мобилизацији³⁵ распоређени на друге дужности, а на њихова су мјеста распоређени нови, неискусни итд.³⁶

Међутим, да би се управо на примјеру Боке Которске могао што пластичније уочити разорни рад пете колоне, а тиме и издајнички рад једног дијела командног кадра краљевске морнарице, потребно је упозорити управо на изворе који најконкретније и сасвим отворено о томе говоре.

„Мојим радом у корист Сила осовине — код слома бивше југославенске војске и морнарице сачувао сам од крађе и уништења скоро сву имовину слагалишта Хидрографског уреда морнарице у Тивту, чиме су Силе осовине, а уједно и Независна Држава Хрватска, добиле велику материјалну имовину, која је касније од органа италијанског Хидрографског института из Ђенове процијењена на више милиона лира вриједности. . .“³⁷

Исти докуменат на следећи начин открива истину о издајству и петоколонаштву:

³⁵ Мобилизација у правом смислу ријечи није ни пред априлски рат ни у току рата уопће проведена. У ствари, бивши југословенски генералштаб прибјегао је тзв. „активирању“ ,чиме се заправо жељела заварати родољубива јавност, како се, тобоже, наша војска и морнарица спрема за одбрану земље. А да се не би Хитлер наљутио, то такозвано „активирање“ извршено је готово у тајности, али је уједно открило сву голотињу, слабост и неспремност бивше југословенске војске и морнарице, а посебно издајничке и петоколонашке особине једног дијела њеног командног кадра.

³⁶ М. Икица, ц. р., стр. 563.

³⁷ Дословно цитирани текст изјаве бившем министарству хрватског домобранства, капетана I класе Симовића, који се налазио на служби у Хидрографском уреду морнарице у Тивту. АР—МРHX Загреб, док. бр. 3307/41—2.

„На мојој страни била је већина особља Хрвата,³⁸ који су радили по мојим упутима, а за добробит Независне Државе Хрватске и Сила осовине. . .“³⁹

На примјеру Хидрографског уреда у Тивту потребно је разматрати и остале морнаричке установе и постројења. У вези с тим потребно је истаћи још неке конкретне чињенице које се односе на Арсенал и Главно морнаричко складиште у Тивту. Јер, ни ове морнаричке установе нису биле мимоиђене радом пете колоне.

Управо на примјеру Арсенала, а посебно на питању мобилизације људства и пловних објеката за потребе Арсенала, а тиме и морнарице, може се оцијенити разорни и издајнички рад једног дијела командног кадра војске и морнарице. Наиме, приликом доласка позваних резервиста на службу у морнарицу, односно на службу у Арсенал, показало се да ни у том погледу нису биле подузете потребне мјере. Пристизање резервиста било је обављено у потпуном нeredу. И приликом њиховог доласка у Тиват нико им није знао објаснити за коју су јединицу или установу морају јавити, гдје ће бити на дужности и каква им је дужност. Поред тога, највећи дио позваних резервиста није хтјела ниједна јединица и установа да прихвати, те су лутали „. . .около по Тивту неколико дана без хране и осталих средстава и враћали се одакле су дошли. . .“⁴⁰

Небрига за смјештај и сигурност позваних резервиста превршио је све мјере, јер су они смјештени у самом граду, у зграду Јадранске страже, као да се уопће нису предвиђале посљедице до којих би дошло приликом напада из зрака. Али убрзо се и то видјело, јер је „. . . већ код првог зрачног напада на Тиват“⁴¹ и првог дана рата све мобилизирано људство напустило своје настамбе и у нeredу се склонило у разне удаљене предјеле града, који су били ипак заштићенији и гдје је постојала већа сигурност за живот незаштићених људи. . .“⁴²

Мобилизацијски спискови у предмету мобилизације пловних објеката за потребе Арсенала показали су, исто тако, посебан вид разорног рада пете колоне. Конкретно, од пописаних пловних објеката — према мобилизацијском списку — ни један једини пловни објекат није стигао на своје мобилизацијско одредиште. Мјесто њих стигли су неки мањи, који се нису налазили у мобилизацијском списку. Како је Арсенал одмах првих дана тзв. „активирања“ морао већину својих пловних објеката да преда Команди подводног оружја за минерску и баражну службу, већ

³⁸ Ibidem, уз напомену да дио ријечи у изјави „. . . о већини особља Хрвата. . .“ треба тумачити с резервом и кроз „лични“ став овог петоколонаша.

³⁹ Ibidem, док. бр. 3307/42—2.

⁴⁰ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 71—2.

⁴¹ Односи се на људство формирано у 4 чете за службу у Арсеналу.

⁴² АР—МРНХ Загреб, док. бр. 71—2.

уочи априлског рата, а посебно у току рата, наступиле су хаотичне прилике у потреби појачане службе пријезова у Арсеналу.⁴³

Већ истакнуте чињенице у погледу распореда људства, а посебно командног кадра морнарице и изненадних премештаја официра с једне дужности на другу пред сам рат или у току рата, нису мимоишле ни Арсенал. Тако шеф грађевинског одјела команде Арсенала прима своју дужност тек 5. априла, али на дужност не може стићи, јер у Херцег-Новом мора чекати три и по дана да би могао бити превезен у Тиват, јер за тај превоз није било осигураних пловних објеката.⁴⁴

Усљед таквог стања ствари, и питање прехране људства било је забрињавајуће.

„Главно морнаричко слагалиште располагало је додуше са довољним количинама брашна, али остала храна достајала је само за 20 дана, јер је од стране Министарства војске и морнарице било предвиђено, да ће након тога рока прехрану морнарице водити копнена војска.⁴⁵ Начелник интендатуре копнене војске јавио је, међутим, уочи мобилизације („активирања“), да такво наређење нема и, према томе, да је рат дуље потрајао, настало би у том погледу криза. Најтеже било је снабдијевање свјежим месом у ком погледу није учињено ништа, јер није било сталних лифераната за месо, а месари у Тивту били су сви мобилизирани. . . Тако је за вријеме краткотрајног рата стајало једино на располагању месо рањених говеда при зрачним нападајима.“⁴⁶

Главно морнаричко слагалиште, а и остале морнаричке установе, бориле су се и са другим потешкоћама. Међу највеће и најтеже грешке код свих јединица и установа морнарице свакако треба уврстити оне које се односе на питање старјешинског кадра тих јединица и установа. Тако су Главном морнаричком складу у вријеме активирања додијељена на управни положај 3 виша официра из резерве, „. . . а да ти официри нису годинама били са службом и струком у вези. Разумљиво је да је ради тога и таквог стања ствари долазило у најкритичније вријеме до неспоразума у погледу устројства и вођења важнијих радова.“⁴⁷

Све овдје наведене конкретне чињенице само су исјечак стварног стања ствари на које упозоравају извори. Али и поред тога довољно јасно илустрирају стање у којем се нашла краљевска морнарица у моменту када се очекивала њена оружана интервенција у априлском рату у одбрани наших јадранских обала, слободе нашег мора уопће од фашистичке агресије и окупације. У циљу даљег разјашњавања историјског збивања у априлском

⁴³ АР—МРНХ Загреб, док. 68—9.

⁴⁴ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 4—5.

⁴⁵ Ту задаћу требало је да преузме команда Боке Которске.

⁴⁶ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 68—9.

⁴⁷ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 68 Б—9.

рату и улоге пете колоне у краљевској морнарици на подручју Боке Которске нека послуже материјали и конкретни примјери у сљедећим поглављима ове радње.

4.

Да би нам историја априлске катастрофе краљевске морнарице и њене флоте на подручју Боке Которске била што потпунија и да би се могла добити што цјеловитија слика улоге пете колоне, потребно је — прије осврта на активност ратних јединица флоте, или боље на њено „гњијење“ у заливу Боке — осврнути се на још неке конкретне чињенице.

Примјер потпуне дезорганизације и саботаже активне одбране Боке Которске и у њој дислоцираних ратних јединица флоте помоћу поморског ваздухопловства, артиљерије и протуавионских оружја⁴⁸ објаснит ће у много чему историју априлске катастрофе краљевске морнарице у Боки Которској.

Организација поморског ваздухопловства бивше Југославије била је таква да је оно по свом саставу, јачини, броју апарата и осталим средствима било готово потпуно запостављено.

На подручју Боке Которске са командом у Кумбору⁴⁹ постојала је III хидроавионска команда,⁵⁰ која је у свом саставу имала 4 ескадриле.⁵¹ Непосредно прије априлског рата ова команда „...имала је све хидроавионе старог типа, који се нису могли ефикасно супроставити модерним непријатељским апаратима. И не само да сами хидроавиони старог типа нису дорасли за борбу, него и њихово наоружање, које се већином састојало од митраљеза „Дарне“, који је у колико се налазио у исправном стању, био постављен на немогућим турелама. Сваки онај, који је гађао, био је већином тијела изложен брзини лијета апарата. . . , али морао се борити и са мишљу да не би испао из апарата, а тек онда гађати.“⁵²

У наведеном саставу и бројном стању⁵³ дочекан је и априлски рат 1941. године. Између команде ескадре, као и између појединих команди поморског ваздухопловства, није постојала потребна веза нити су поједине подређене команде добивале упуте и

⁴⁸ У даљем тексту ове радње ПАО, тј. протуавионска оружја.

⁴⁹ АР—МРHX Загреб, док. бр. 401/тај—100.

⁵⁰ I хидроавионска команда у Шибенику, а II хидроавионска команда у Дивуљама. Овдје се налазио и Штаб цјелокупног поморског ваздухопловства.

⁵¹ У саставу III хидроавионске команде налазиле су се:

1. X. E. за обално извиђање са 12 апарата С. И. М. (велики) из 1938. године;

2. X. E. помоћна са 21 апаратом (С. И. М., мали ПВТ, Физир и Де Хавеланд);

20. X. E. за далеко извиђање са 11 апарата типа ДО-22 из 1937. год. и

21. X. E. за бомбардирање са 10 апарата типа Вал из 1933. године. АР—МРHX Загреб, док. бр. 401/тај—46 (прилог).

⁵² АР—МРHX Загреб, док. бр. 401/тај—100.

⁵³ Упореди материјал под биљешком 51.

наређења за евентуалне акције. Свака команда радила је на своју руку... То није ни мало чудно, тим више што ни највиша војна команда, њен оперативни дио, није имала никакве везе са својим подређеним командама, па према томе ни са командом морнарице, а ни са командама појединих ескадрила или хидроавионским командама.

Осим највишег командног кадра, од којег је велики дио био корумпиран, расположен петоколонашки и међу којима су сједјели команданти издајници са најважнијим војним тајнама у рукама и који су били у директној обавјештајној служби непријатеља, — нижи поморски официри, стручно особље морнарице, подофицири итд. били су врло мало или никако обавјештавани о догађајима који су непосредно претходили априлском рату.

Постојало је мишљење да нпр. хидроавионска команда са својим ескадрилама распоређеним у Боки Которској представља идеално природно заштићено подручје од сваког напада из зрака. Требао је да дође 6. април 1941. године, који је за вријеме првог налета непријатељских бомбардера показао да је све до тада читаво руководство морнаричке команде заједно са подређеним командама поморског ваздухопловства, ескадром бродова у заливу Боке, ПА одбраном итд. — градило своје претпоставке о природној сигурности и природно сигурној одбрани Боке Которске на потпуно нереалним и папирнатим претпоставкама. Такве папирнате претпоставке биле су у ствари најодурнија, лажна и издајничка петоколонашка камуфлажа. Ову одурну камуфлажу најбоље је разоткрио почетак априлског рата, када су рано ујутро 6. IV 1941. почеле падати прве бомбе широм Боке Которске, а посебно по морнаричким постројењима у Тивту.

Изванредно слаба ПА одбрана Боке Которске, врло мала или готово никаква улога поморског ваздухопловства, све то најбоље илустрира чињеница да су талијански авиони, који су, долазећи из својих база на ово подручје, пролазили дању равном линијом изнад Боке Которске када су ишли на бомбардирање Мостара или других циљева. Дакле, ови непријатељски авиони нису се ни толико трудили да скрену мало са равне линије како не би пролазили изнад главне ратне базе бивше краљевске морнарице.⁵⁴

То уједно доказује како је управо Бока Которска као главна ратна лука те морнарице била у ствари једно од најнесигурнијих и најмање брањених подручја. То, исто тако, доказује да је Бока Которска истовремено била једно од значајних петоколонашких упоришта. Такође — као што ћемо накнадно у овој радњи објаснити — види се да је Бока Которска као главна ратна лука бивше краљевске морнарице, у којој се налазио најмоћнији састав ратних јединица флоте, била у ствари „мишоловка“ те исте флоте, која је на крају априлског рата готово неопштећена — са мањим изнимкама — пала у руке фашистичком окупатору.

⁵⁴ AP—MРHX Загреб, док. бр. 8/тај—5.

Примјера ради потребно је истаћи сљедеће податке:

У Тивту, гдје се налазио Арсенал као једна од најзначајнијих војних, морнаричких установа са свим својим важним постројењима, постојала је стражарска чета за ПА одбрану у Тивту и имала је задатак осигурања свих војничких односно морнаричких објеката.

„У часу напада 6. априла 1941. године на Тиват, ова је чета располагала сљедећим наоружањем: 2 тешке стројнице од 15 mm, 1 стројницу типа Shwarzlose, 2 стројпушке, 200 пушчака и 1 тон Бофорс 40 Д/60. . .“⁵⁵

Усљед оваквог стања у погледу наоружања, без икакве помоћи поморског ваздухопловства, које се због слабих, застарјелих и спорих апарата није смјело упустити у борбу са модерним непријатељским апаратима, наступила је код људства ПАО малодушност, несигурност, па чак и недовољно залагање, које је било готово попутна појава код људства војске и морнарице у служби ваздухопловства, ПА одбране итд. Поред тога, непостојање било какве везе између појединих команди одбране ваздухопловства, обалне артиљерије, ПАО итд., као и „. . . изненадни напад непријатељских бомбардера већ првога дана, тако рекућ прије него се и дознало о ратном стању, створио је свеопћи метеж и једно безглаво раштркавање по околним брдима и селима, тако да се поједини официри и подофицири, војни чиновници нису по неколико дана појављивали на својим дужностима и борбеним мјестима.“⁵⁶

Падање првих непријатељских бомби на подручје Боке Которске унијело је још већи неред у постојећи каос. Код људи је владала крајња равнодушност према свему. Понестало је сваког поуздања у сопствене снаге. Почетак рата је најочигледније показао до које је мјере подржавано издајство и петоколонаштво у читавом систему владавине бивше југословенске државе, па од њега није била ослобођена ни војска и морнарица. Људи су већ осјећали да ће све одједном и изненада пропасти. У томе се нису преварили. У таквим приликама код преварених војника и морнара рађала се мржња према рату. Пред њиховим очима је пламтјела буктиња новог живота и они су осјећали да ће из овог каоса, издајства и петоколонаштва, мржње и полтронства нићи свијест и лик новог, ослобођеног човјека.

5.

Будући да непријатељски авиони, 6. априла 1941. године, у свом првом налету нису вршили нападе на бродове размјештене по заливу Боке Которске, то је команда ескадре издала наређење да се бродови припреме за евентуални каснији напад и да буду припремљени за моментани покрет и акцију. Када је 6. IV 1941. био најављен, око 13.00 сати, налет непријатељских бомбар-

⁵⁵ AP—MPHX Загреб, док. бр. 41—2.

⁵⁶ Ibidem.

дера над Боку Которску, разарачи „Загреб и „Београд“ дизали су своја сидра са веза у Доброти. У том моменту на висини од 5000 м појавили су се над разарачима непријатељски авиони. „Било је видљиво, да су бродови били уочени од авиона, па се ови стрмоглављују један за другим на разарач „Београд“, који је већ тада био у покрету и имао брзину од 20 чворова. Бачене бомбе падају углавном 20—50 м далеко од брода на његовом крменом дијелу...“,⁵⁷ али је брод остао поштеђен од икаквог директног погода.

У вези са овим првим налетом и нападом непријатеља на разараче треба још једном истаћи раније утврђену чињеницу о потпуно неефикасној одбрани Боке Которске од стране поморског ваздухопловства, артиљерије са обалних утврђења и ПАО против непријатељских авиона. То је потребно истаћи и због тога што су бродови флоте размјештени по заливу Боке дошли „... до врло неугодног сазнања да је ПА одбрана Боке Которске више него лоша, да ова ратна база која би својим топлиштвом требала штитити јединице и уређаје морнарице са постојећим наоружањем и без способног ловачког зракопловства, није у стању пружити заштиту већ напротив заштиту ратне базе сачињавају само морнаричке пловне јединице. Одбрана Боке Которске састоји се само из неколико старијих топова, који су гађали споро и према опажању невјеројатно неточно...“⁵⁸

Усљед тих немилых чињеница и потпуне неспособности, као и апсолутног одсуства ловачких авиона, непријатељски авиони у сваком свом налету над подручје Боке Которске „... имали су потпуну слободу кретања, као и могућност управо школског бомбардирања циља.“⁵⁹ У сваком случају, за објашњење оваквог стања бит ће од користи и уједно значајан прилог историји априлског рата 1941. године, али и прилог историји издајства и петоколонаштва на том дијелу нашег јадранског подручја, податак о потпуном уништењу ловачких авиона на узлетишту у Подгорици. Наиме, када је извидничка станица Клинци, 6. априла 1941. године, обавјештавајући све војне јединице о приближавања непријатељских авиона, о томе обавијестила и узлетиште у Подгорици, на телефону узлетишта јавио се неки капетан. Кад му је саопћено приближавање непријатељских авиона и кад му је дат савјет да на вријеме покрене са узлетишта тамо стационаране ловачке авионе типа Messerschmit, он је уз недостојну клетву и примједбу „... да шта се то њега тиче и да овакови авиони лете сваки дан...“, завршио свој разговор.⁶⁰ Три сата касније добијена је обавијест да је узлетиште у Подгорици са свим ловачким авионима потпуно уништено.⁶¹

⁵⁷ AP—MPHX Загреб, док. бр. 95—7.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

Чињеница да непријатељски авиони у вријеме кракогратног априлског рата нису вршили честе већ само повремене нападе на јединице флоте у Боки Которској упућује на закључак да је непријатељ имао довољно расположивих података о неспособности флоте да се одупре нартају окупатора. С друге стране, непријатељ је рачунао с могућношћу брзог напредовања на нашем јадранском подручју, а самим тим и на могућност пљачке свих јединица флоте бивше краљевске морнарице, које би му готово нетакнуте пале у руке. Не мању подршку у том свом настојању окупатор је имао међу једним дијелом највишег командног кадра те краљевске морнарице. Ово је тим потребније нагласити што на то упозоравају и сами извори.

Наиме, и ако је одмах након почетка априлског рата међу официрима флоте била разматрана могућност да мала југославенска флота⁶² неће моћи да брани своју обалу, те да би било кудикамо корисније да се бори против заједничког непријатеља у заједници са савезничком флотом, која се налазила на подручју Медитерана, ова могућност била је упорно одбијана од стране највишег руководства ескадре, а посебно од самог команданта ескадре,⁶³ начелника штаба ескадре и др.⁶⁴ Исто тако могућност извлачења најбољих јединица флоте из Боке Которске и њихово придруживање савезничкој средоземној флоти наишла је на жесток отпор проушташки оријентираних командних официра.⁶⁵ Исто тако ваља истаћи да је захтјев једног већег дијела посадног састава јединица флоте, да се подуму акције против талијанских поморских снага ван затвореног простора Боке Которске, које су вршиле војничке транспортне превозе на линији између лука Бриндиси и Бари с једне и Албаније с друге стране, — био сматран „индивидуалним“ и „неразумним“ и посебно оправдаван од стране команде ескадре тиме што иста у вези са таквим захтјевима није примала никакво наређење од Врховне команде. Поред тога, команда ескадре оправдавала је свој став и тиме што наводно није располагала никаквим подацима о положењем минским баражима, за које се са сигурношћу претпостављало да су их енглеска и грчка морнарица положиле у водама Отранта. Уједно, да се не зна које енглеске или грчке поморске (подводне или надводне) јединице оперирају у тим водама, нити је постојао каква договорени знак распознавања.⁶⁶

Међутим, команда ескадре ипак није могла олако пријећи преко упорних захтјева већине посадног састава јединица флоте. Стога је брзојавком затражено од Команде морнарице да достави команди ескадре све потребне податке о енглеским или грч-

⁶² Односи се само на најбоље јединице: 3 разарача, 8 моторних торпиљарки, 4 подморнице и још неке мање јединице.

⁶³ Контраадмирал Милан Домијенко.

⁶⁴ Капетан бојног брода Качић—Димитри Јерко.

⁶⁵ Капетан фрегате Zdenko pl. Hellenbach.

⁶⁶ AP—MPHX Загреб, док. бр. 24—11.

ким бродовима и минама. На брзојавку је примљен одговор којим је назначен положај двају енглеско-грчких минских поља на Јадрану,⁶⁷ као и подаци о поморским јединицима енглеске медитеранске флоте, које оперирају до спојнице Валона — Бриндиси, те да у случају сусрета наших јединица са енглеским или уопће са савезничким поморским снагама на том дијелу Медитерана постоји знак распознавања под шифром „ГРК“. Истовремено је примљена брзојавка да у Боку Которску стиже енглески морнарички изасланик⁶⁸ са посебним подацима и овлашћењима.⁶⁹

Долазак енглеског војног и морнаричког изасланика унио је нешто више свјетла у његов специјални задатак, који се састојао у томе да се командом ескадре пронађе што повољније могућности за пребацивање енглеских повјереника разних народности из Боке Которске на Средњи исток, односно у Грчку.⁷⁰ Истовремено је команда ескадре — у вези са захтјевом да се ступи у борбу против талијанских транспортних бродова на линији Албанија — Бриндиси (односно Бари) и пошто су добивени потребни подаци од стране Команде морнарице — дозволила да из Боке Которске исплове на овај борбени задатак подморнице „Храбри“ и „Осветник“.⁷¹ Али је ово испловљавање подморница на њихов „борбени“ задатак био само покушај и маневар команде ескадре да „како-тако“ удовољи захтјевима већине посадног састава јединица флоте.

Наиме, истог дана када је у Боку Которску стигао енглески морнарички изасланик и када су наведене подморнице кренуле на свој „борбени“ задатак, стићи на одређено мјесто и заузети своје положаје, команда ескадре прима депешу од Врховне команде „... да све подморнице имају бити спремне у Боки Которској за „нарочиту мисију“.⁷² Вијест је брзо продрла међу официре бродова и поред настојања команде ескадре да се чува у строгој тајности. Постало је јасно да под том „нарочитом мисијом“, затим изненадни долазак енглеског морнаричког изасланика итд., спречавање команде ескадре да ван Боке Которске упути у борбу против талијанских поморских снага најбоље јединице флоте, која је „гњила“ у заливу Боке Которске, — треба разумјети „потребу хитног пребацивања у иностранство високих државних функционера, владе, па и краља.“⁷³

У вези са примљеном депешом о спреми подморница за „нарочиту мисију“, команда ескадре издаје наређење да се подморнице „Храбри“ и „Осветник“ одмак са својег ранијег задатка врате у Боку Которску. Упоредо с тим и захтјевом о спремности под-

⁶⁷ У изворима нема података о њиховом положају.

⁶⁸ Извор под знаком питања наводи његово презиме: »Hardie«.

⁶⁹ AP—МРHX Загреб, док. бр. 24—11.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

морница за „нарочиту мисију“ потребно је истаћи два значајна изворна податка.

Један од тих изворних података⁷⁴ објашњава узроке брзог повратка подморница у Боку Которску тиме што изгледа и врло је вјероватно „... да су задаци подморница „Храбри“ и „Осветник“ били од шпијуна јављени непријатељу, јер чим су дошле на своје одређене положаје у средини Јадрана одмах су биле прогоњене од непријатељских ратних јединица и за цијело вријеме боравка на својим положајима биле су дању потискиване под воду и слијеђене тако, да нису могле испунити свој задатак према наређењу, које су добиле...“⁷⁵

Упоредо са наређењем команде ескадре, с друге стране, да се подморнице морају одмах вратити у своју базу у Которском заливу због извршења задатка према депеши Врховне команде, стиже у Котор један капетан „... дворске жандармерије са 40 сандука личне пртљаге бившег краља Петра са изјавом, да је добио налог, да наведене сандуке укрца на разарач „Дубровник“,“⁷⁶ јер да ће тим бродом и влада и двор отпутовати у иностранство. Али, док су вршене припреме за утовар сандука на разарач „Дубровник“, стигло је ново брзојавно наређење, да се сандуци искрцају и врате натраг на Цетиње.“⁷⁷

6.

Развој догађаја у вријеме априлског рата 1941. године на подручју Боке Которске не би био потпуно објашњен чињеницама, које су до сада истакнуте, а које углавном обухваћају вријеме од 6. априла до проглашења тзв. „НДХ“, 10. априла 1941. године, ако у оквиру ове историје не бисмо обухватили и она збивања послје 10. априла до краја априлског рата, односно капитулацију државе и бивше југословенске војне силе на копну и мору, 17. априла 1941. године.

То је потребно истаћи из више разлога.

Прво: на примјеру краљевске морнарице и њене улоге у априлском рату на подручју Боке Которске јасно се може уочити да су бродови потпуно неактивно лежали усидрени или на везовима по разним дијеловима залива Боке или су пак усљед непријатељских напада из зрака настојали да се камуфлирањем не открију пажњи непријатељских бомбардера. Ту и тамо њихова артиљерија и остало протуавионско оружје супростављало се непријатељским авионима. Треба, међутим, истаћи да је све то било неефикасно, јер бродска артиљерија и остало оружје нису могли

⁷⁴ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 25—5.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Наведеним чињеницама употпуњује се недовољно документиран текст код М. Икице, ц. р., стр. 556 и. биљешка 1 на истој страни, што је овдје доказано, да се није радило само о разарачу „Дубровник“ већ и о спремности све 4 подморнице.

⁷⁷ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

гађати против непријатеља, пошто домет бродских оружја није био такав да би се ефикасно супротставио авионима који су летјели на висини од око 5000 м и више. С друге стране, чitava активност била је потпуно умртвљена. Па и покушај да подморнице „Храбри“ и „Осветник“ крену на раније истакнути задатак само је остао покушај и ништа више, јер су се подморнице вратиле натраг у своју базу у залив Боке Которске.

Друго: нема сумње да је вијест о проглашењу тзв. „НДХ“ унијела још већу пометњу међу људство ескадре, које је и иначе до те вијести било у контакту са разноврсним и контрадикторним обавјештењима у земљи, на фронтима итд. У вези с тим у том каотичном стању све више долази до изражаја издајнички и петоколонашки рад малобројних појединаца, који се налазе у врховима командног кадра морнарице. Ови су вијест о проглашењу „НДХ“ примили са неприкривеним симпатијама и одређењим издајничким и петоколонашким задацима. Посебну су задаћу имали у систематском пружању отпора било каквом покушају да се флота односно њене најбоље јединице извуку из Боке Которске и прикључе савезницима на Медитерану. Тиме је било заковано настојање друге стране, која је у свом родољубљу гледала наставак борбе против фашизма и окупатора уз бок савезника на својим властитим ратним јединицама:

Треће: као што је већ било истакнуто, петоколонаштво, као и „ушастиво“ извјесних појединаца међу командним кадром краљевске морнарице, који су упорно захтијевали да поједине јединице напусте Боку Которску и да се придруже осталим бродовима тзв. „ушашке морнарице“, која се прикупљала у Сплиту,⁷⁸ приморало је команду ескадре да на посебно сазваном састанку команданата већих ратних јединица⁷⁹ изврши анализу „... о стању морала, дисциплине посада бродова и да се истовремено чује мишљење појединих команданата бродова о евентуалној даљној употреби бродова. На овом састанку јасно су се искристализирала три мишљења: а) испловљавање бродова из Боке Которске и њихово прикључивање „ушашкој ратној морнарици“,⁸⁰ б) испловљавање са модерним јединицама из Боке Которске, пробити се кроз Отрант до једне грчке или енглеске луке те ставити се тамо на располагању енглеској средоземној флоти и ц) потопити све јединице, да не падну у руке окупатору нити издајницима окупљеним око издајничке централе појединих нај-

⁷⁸ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 91—2, уз напомену да су према посебном наређењу издајника контраадмирала Т. Тијанића састав бродова у Сплиту чиниле следеће јединице: „Змај“, „Лабуд“, торпиларке „ТЗ“, „Т5“, „Т6“ и „Т7“ и борбени чамац „Четник“.

⁷⁹ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

⁸⁰ Ibidem, уз напомену да је главну улогу у акцији испловљавања бродова из Боке Которске у Сплит и њихово придруживање тзв. „ушашкој ратној морнарици“ вршио командант „Галеба“, петоколонаш и ушаша, капетан фрегате Zdenko pl. Hellenbach.

виших команданата морнарице у Шибенику.⁸¹ Неки су још тражили искрцање бродске артиљерије и судјеловање посада бродова у копненој одбрани Боке Которске.⁸²

Четврто: ако се поред тога истакне као врло значајна чињеница да је командант пјешадије Боке Которске био истакнути усташки и ратни злочинац пуковник Иван Томашевић,⁸³ онда улога издајника, петоколонаша и отворено декларираних „устаца“ управо на значајним командним положајима морнарице и копнене војске на подручју Боке Которске добива своје одређено и потпуно јасније мјесто, а тиме и чињенице које указују на узроке потпуне неактивности и потпуног умртвљивања флоте на том подручју, у потпуности указују у каквој је унутрашњој и организационој ситуацији краљевска морнарица дочекала априлски рат 1941. године, али и своју коначну и потпуно катастрофу.

Пето: колико је вијест о проглашењу „НДХ“ унијела краткотрајну радост⁸⁴ у ограничен број изразитих издајника, петоколонаша и „устаца“ међу командним кадром морнарице у Боки, толико је, с друге стране, код осталог малобројног дијела командног кадра, који се није ничим декларирао, са притајеном радошћу примљена вијест од 14. IV 1941. године од новоименованог начелника Врховне команде, генерала Калафатовића,⁸⁵ да је затражен прекид непријатељства с њемачким и талијанским трупама и да су истовремено подузете све мјере „... за закључење часног примирја с њемачким и италијанским трупама...“⁸⁶ јер је сваки даљи војнички отпор био немогућ и могао би довести до још већег проливања крви. Али истовремено, Врховна команда у наведеној поруци генерала Калафатовића, да би како-тако пред историјом и народима Југославије оправдала и прикрила своје издајство и петоколонаштво највиших државних органа и војних

⁸¹ Извори о томе конкретно указују на посебну улогу сљедећих издајника на подручју Шибеника: капетани бојног брода: Гатин, Вили Бачић, Мухарем Хромић, Александар и Драган Андрић, Лео Засцарија, Болтек Ковачек и др., контраадмирал Т. Тијанић, а посебно артиљеријски потпуковник, начелник штаба команде Шибеника, Ото Елбингер, каснији усташки заповједник Шибеника.

Упореди о томе: АР—МРНХ Загреб, док. бр. 97—3, Пленча, Партизански одреди народа Далмације, стр. 13, издање Војно дело, Београд, 1960. и Ф. Чулиновић, Слом старе Југославије, стр. 251, изд. Школ. књига, Загреб.

⁸² АР—МРНХ Загреб, док. бр. 3307—6.

⁸³ Непосредно прије априлског рата тадашњи пуковник Иван Томашевић био је командант 39. пјешадијског пука, који се налазио у Цељу. Познат по својим злочинима, које је почињо у току рата као усташа и петоколонаш и као помоћник усташког војсковође Славка Кватерника, а касније као усташки генерал у Карловцу. Уочи самог априлоког рата налази се на дужности команданта пјешадије Боке Которске.

Архив Војноисторијског института, Београд, док. бр. 187/4—1 бр. 66.

⁸⁴ Детаљније о томе у мојој посебној радњи: Петоколонаша у краљевској морнарици на подручју Шибеника 1941. године.

⁸⁵ Архив ВИИ, рег. бр. 57/2—3, к. 3.

⁸⁶ Ibidem.

руководилаца, истиче „... како овај рат није жеља ни нашет народа, ни његових војних старјешина...“⁸⁷

7.

Проучавањем извора упада у очи — и поред већ истакнутих и конкретних примјера издајства — да је код највећег броја морнара, подофицира и официра појединих бродова у Боки, а посебно на подморницама, разарачима и моторним торпиљаркама,⁸⁸ владало једнодушно увјерење да бродове треба њихове властите посаде да униште, када већ бродови нису могли испловити и придружити се савезничкој флоти. Тиме се уједно жељело спријечити да бродови постану плијен фашистичких окупатора. Ту чињеницу потврђује изворни податак, који истиче да је потребно „... да се изврше предрадње за разарање бродова, а њихове посаде да буду припремљене за правовремено искрцавање.“⁸⁹ Међутим, не може се утврдити од кога је ово наређење издато, јер у проучавању извора није се нигдје могло установити да би овакво наређење издала команда ескадре, тим више што је установљено да је команда ескадре на састанку са командантима појединих бродова издала наређење само о „распреми“ бродова, али не и о њиховом уништавању.⁹⁰

⁸⁷ Ibidem, текст подвукао П. Ф.

⁸⁸ Односи се на моторне торпиљарке „Дурмитор“ и „Кајмакчалан“, које су након вијести о проглашењу „НДХ“ из Шибеника допловиле у Котор, под командом капетана бојног брода Ивана Керна, а затим заједно са подморницом „Небојша“, под командом поручника бојног брода Митровића, у ноћи 17/18. априла 1941. са потпуним посадама и испред носа окупатора испловиле из Боке Которске. Ови бродови: „Дурмитор“, „Кајмакчалан“ и подморница „Небојша“, којим је саставом командовао капетан бојног брода И. Керн, стигли су у Грчку, као и група од 10 хидроавиона из састава III хидроавионске команде из Кумбора, ставивши се на располагање за даљу борбу савезницима на Медитерану.

Упореди: АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

⁸⁹ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 95—7.

⁹⁰ У тим критичним часовима командант ескадре на поновљеном састанку са командантима појединих јединица, на којему више не присуствује командант „Галеба“, капетан фрегате Zdenko pl. Hellenbach, који је са неколико њему склоних издајника успио бродом „Галеб“ да исплови из Боке Которске и придружи се у Сплиту саставу бродова, које су тамо прикупили издајници из Шибеника (упореди овдје биљешку 78), — настоји створити коначну одлуку о судбини бродова прије упада окупатора у Боку, али је и овај састанак остао без резултата. Но, може се по изворима закључити да је ово одуговлачење команданта ескадре имало своје изворе у чињеници да су се у ствари бродови чували као посљедњи покушај да се на њих укрцају сви високи државни функционери ради бијега из земље уколико то не би могли извршити другим, тј. зрачним, путем.

Упоредити: АР—МРНХ Загреб, док. 24—11, 95—7.

Ипак, примјер разарача „Загреб“, који, су његови властити официри дигли у зрак,⁹¹ упућује на закључак да је оправдано мишљење да је на појединим јединицама флоте у Боки Которској постојао организовани фронт знатног броја родољуба међу посадама бродова, који су у трагичним априлским збивањима сматрали да ће једино разарањем својих бродова и својим жртвама — издајницима и окупаторима дати достојан одговор, и да разарање њихових бродова представља достојан симбол, који је већ у тој априлској трагедији најављивао нове дане и догађаје који су слиједили.

Разарање и уништавање разарача „Загреб“ пада управо у моменту када је командант ескадре пренио командантима појединих бродова добивени налог да се посаде бродова имају искрцати и да сви бродови имају бити под пријетњом пријеког суда предати окупаторским властима.⁹²

Прва експлозија са разарача „Загреб“⁹³ „...чула се 17. IV 1941. године око 1330 сати... услед које је брод био запаљен и горио је као пламена буктиња ради великог садржаја текућег горива (нафте), приближно око 200.000 кг, дјелмично распрсканог по броду, тако да је пламена буктиња горућег брода временом постајала све већа. Петнаест до двадесет минута касније чула се друга експлозија. Распрснуло се прамчано спремиште стрелјива. Затим 30 до 40 минута послје прве, услједила је друга и затим трећа експлозија и распрснуће брода потраћено црвеножуткастим пламеном дужине цијелог брода и висине 120—130 метара. Тада се распрснуло 5—6 торпеда, то јест 6 пута по 420 кг тротила у торпедним главама као и 5—6 зрачних спремишта напуњених компримираним зраком од 175 атмосфера угријаног од пожара. Поједини тешки дијелови брода бачени су услјед тог силног распрснућа на све стране, а који су читавом својом тежином ипак летјели по зраку.“⁹⁴

⁹¹ Након што је извршено искрцавање свега људства, на броду су остали најхрабрији и посљедњи, поручници бојног брода Милан Спасић и Сергије Машера. Међутим, треба истаћи да изворни податак спомиње исто тако морнаричког наредника Алфелдија, који је заједно са Машером припремао детонирајуће врпце и тротилне патроне, уз напомену да је тренутак прије дизања брода у зрак напустио брод.

АР—МРНХ Загреб, док. бр. 59—3, затим већ цитирана изјава Н. Сафоновца, упореди биљешку 5 у овој радњи.

⁹² Након уласка талијанских трупа у Котор, командант талијанске дивизије „Месина“ издаје налог из свог сједишта у Котору, којим наређује да све посаде бродова на подручју Боке Которске до 17.00 сати 17. априла 1941. године имају напустити своје бродове и да су команданти бродова под пријетњом пријеког суда одговорни да се бродови не оштећени предају окупаторским властима. Истовремено је наређено команданту ескадре да се има лично јавити талијанском команданту.

АР—МРНХ Загреб, док. бр. 24—11.

⁹³ У вријеме разарања брод се налазио усидрен код Кртола у Тиватском заливу.

АР—МРНХ Загреб, док. бр. 95—7.

⁹⁴ АР—МРНХ Загреб, док. бр. 60—7.

Тај догађај дјеловао је тако страшно на посаду разарача „Београд“⁹⁵ да је људство тражило да се брод одмах напусти, а и због бојазни да и на овом разарачу не дође до истог случаја. То је потребно истаћи због чињенице што се разарање и овог разарача могло очекивати и брзо извршити, јер су сва торпеда била спремна са оштрим главама и уметнутим иницијалним патронама. Довољан је био ударац „...чекићем или којим другим тврдим предметом да доведе до сличног распрсућа и тиме разори брод.“⁹⁶

„Тијело Спасића је касније пронађено... и он је сахрањен на Савини код Мељина.“⁹⁷ Према неким изворним подацима јуначки подвиг и смрт обојице официра разарача „Загреб“ произвела је снажан дојам на италијанске трупе, па је сам командант талијанских трупа наредио да се над гробом Спасића⁹⁸ одају све војничке почести поштујући тиме његову јуначку смрт, као и његовог друга Машере.⁹⁹

Овим јуначким подвигом завршава се историја свијетлих ликова људи и родољуба који су се попут горуће пламене буктиње свог разореног брода издвојили и издигли изнад биједне шачице срамних издајника и петоколонаша своје земље. Али, истовремено, кроз ову горућу и пламену буктињу већ су се назирале нове снаге родољуба и бораца, који ће у скором пламену устанка, народноослободилачког рата и револуције, под вођством КП Југославије, заточети ново дјело и нову историју наших народа. Нову историју рађања наше, Титове морнарице, достојне чуварице нашег Јадрана и посебно достојне насљеднице славе бокелске морнарице.

Мрак издаје, петоколонаштва, окупације и нестанка краљевске морнарице само је краткотрајно пао над дивним подручјем Боке Которске. А тим мраком издаје и петоколонаштва завршава се априлска, тужна и срамна капитулација флоте краљевске морнарице бивше Југославије.

8.

На темељу до сада истражених извора и гледани искључиво очима историчара, наши закључци — док извори о априлској катастрофи краљевске морнарице, издајству и петоколонаш-

⁹⁵ Ibidem, уз напомену да је потребно истаћи, с обзиром на саме изворне податке о положају бродова у заливу Боке Которске, да се извори потпуно не слажу. Међутим, ипак треба констатирати да су они најтачнији у погледу разарача. У вријеме разарања „Згеба“, разарач „Београд“ налазио се исто тако у близини, па је разумљива паника која је настала на овом разарачу.

АР—МРНХ Загреб, док. бр. 60—7.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Никола Сафонов, цит. изјава.

⁹⁸ Тијело поручника бојног брода Сергија Машере није пронађено.

⁹⁹ Никола Сафонов, цит. изјава.

тву на подручју Боке Которске не буду у потпуности исцрпени — морат ће се ограничити на сљедеће чињенице:

Прво, — читаво наше јадранско подручје представљало је стољећима стјециште и било је мамац многих освајача. Али, и поред те хисторијске чињенице, властодршци и сви режими бивше Југославије између два свјетска рата сматрали су да ово наше подручје представља за њихову политичку афирмацију (праћену терором, насиљем, тамницама, националним угњетавањем итд.) врло драгоцјени извор остварења било великосрпских хегемонистичких циљева, било усташко-франковачких аспирација (великохрватства. С друге стране, у војно-стратегичком погледу — а да и не морамо објашњењу тог проблема прилазити са аспекта војних хисторичара — наша јадранска обала и њена активна одбрана била је потпуно занемарена и поред чињенице да је представљала сталан империјалистички апетит талијанског фашизма и истовремено била одсечна даска њемачког нацистичког империјализма према Блиском истоку и Совјетском Савезу.

Друго, — дакле, с једне стране, наши политички „стратежи“, представљајући своје личне интересе интересима наших народа и уопће националним интересима, пошли су у тој својој политичкој стратегији путем странпутице и издајства, што је опет, с друге стране, у својој ланчаној повезаности повукло за собом и наше врховне војне „стратере“. Ови су сматрали да је наша јадранска обала већ по својим природним особинама представљала један значајан прилог њиховој „стратегии“ и њиховом ратном плану иза којег се, у ствари, у огромном трошењу народног новца крио један огроман резервоар новчаних прихода реакционарске генералско-адмиралске клике уз подршку једног дијела најодговорнијег командног кадра бивше краљевске морнарице.

Треће, — оштрица опасности, која је нашем јадранском подручју била стална пријетња извана, управо та пријетећа опасност није жалила никаквих материјалних средстава да унутар наше земље нађе одговарајуће издајничке елементе као ослонац, као мостобран у јачању својих позиција на нашем дијелу Јадрана. Отуда и појава да се већ далеко прије априлског рата та опасна жаришта издајства јављају у разним акцијама и разним облицима: најприје кроз облик и рад разних друштвено-политичких организација, кроз рад клерикално-фашистичких друштава, под заштитом цркве и Ватикана, а затим под заштитом службене политике фашистичког Рима, да би коначно била оформљена пета колона са посебно организираним шпијунским центрима у земљи и на јадранском подручју, који су нашли своје поље дјеловања у једном дијелу командног кадра краљевске морнарице и на подручју њене најважније ратне луке — у Боки Которској.

Prof. Pavle Franjković :

»LE RÔLE DE LA CINQUIÈME COLONNE A LA DÉBACLE D'AVRIL
DE LA MARINE ROYALE DANS LA RÉGION MARITIME DE BOKA
KOTORSKA EN 1941«.

R É S U M É

Dans la guerre de courte durée en 1941 l' action des capitulants et la conduite traîtresse de la direction de l' État et de l' armée de l' ancienne Yougoslavie y ont trouvé leur pleine expression. Il n'en est exclue ni la direction de la marine »royale« de même que sa partie du cadre de commandement qui se trouvait dans la région maritime de Boka Kotorska (Bouches de Cattaro) avec sa plus forte formation des bateaux de guerre.

Utilisant le matériel conservé de source authentique contenu dans les rapports personnels des anciens officiers du commandement de la marine, l' auteur dans son travail relève tous les éléments et les faits réels de l' activité traîtresse et de la cinquième colonne d' une partie du cadre de commandement de l' armée et de la marine de l' ancienne Yougoslavie dans la région maritime de Boka Kotorska. Ce groupe peu nombreux d' officier de commandement, qui se sont publiquement déclarés comme adhérents de la cinquième colonne, par leur travail et conduite avant et durant la guerre d' avril en 1941, a accéléré la décomposition du système de défense de cette partie de notre région adriatique. Par son activité de la cinquième colonne ce groupe du cadre de commandement de la marine »royale« a précipité aussi la perte de la plus grande partie des unités de la marine de guerre, c'est à dire leur chute entre les mains de l' occupant. En même temps l' auteur fait ressortir, se basant sur les sources authentiques, les hauts faits héroïques, et le patriotisme de ce groupe d' officiers, sous-officiers et matelots qui ont réussi à retirer leurs unités de Boka Kotorska en les incorporant à la flotte alliée en Méditerranée. Parmi les bravoures de ces patriotes la place la plus signalée occupe sans doute l' exploit héroïque des officiers Spasić et Mašera qui ont fait éclater en l' air le torpilleur »Zagreb« et avec sa perte ils trouvèrent aussi leur mort.

Etant donné que ce matériel authentique vient de paraître publiquement, après 22 ans depuis la guerre d' avril en 1941, il présentera sans doute une contribution importante à la suite d' événements historiques d' alors et un apport tout spécial à l' appréciation du rôle destructeurs de la cinquième colonne dans la région maritime de notre Adriatique.

Il est d' autant plus nécessaire à souligner que ce travail n' embrasse qu' une partie de matériel existant qui s' occupe du domaine de Boka Kotorska de telle sorte qu' il est à espérer que cette matière historique sera complétée par de nouveaux faits et par de nouvelles contributions de ce genre que l' auteur prépare.